

ՇԻՐԱԿԻ ՎԱՐԴԱՎԱՌՅԱՆ ՈՒՆՏԱՎԱՅՐԵՐԸ

(համառոտ նկարագիր)

Ուխտագնացությունը հոգևոր-բարեպաշտական սովորույթ է: Ուխտագնացությանը հավատացյալ քրիստոնյան հաղորդակցվում է Աստծուն ակնկալելով ամենատարբեր իղձերի իրականացում, երախտագիտություն է հայտնում Աստծուն կամ պարգայես իր խոնարհումն է բերում նվիրական սրբավայրերին և նորոգում իր ուխտն Աստծու հետ:

Ուխտագնացությանը երևույթը ձևավորվել է առաջին դարում, երբ քրիստոնյաներն այցելել են Երուսաղեմ՝ տեսնելու Քրիստոսի կյանքի հետ կապված սրբավայրերը՝ Բեթղեհեմը, Գողգոթան, Հիսուսի գերեզմանը ևն¹:

Հայոց աշխարհը հարուստ է ուխտավայրերով, որոնք ընդհանուր առմամբ կարելի է տիպաբանել հետևյալ կերպ. կանոնական սրբավայրեր և սրբություններ, որոնք ի սպաս են դրվել Հայ եկեղեցու եկեղեցաշինական ավանդույթներին հետևողությանը և սրբազործված են, ինչպես՝ վանք, եկեղեցի, մատուռ, խաչքար, և երկրորդ խումբը՝ ոչ կանոնական՝ ժողովրդի կողմից սրբացված շինություններ, առարկաներ, վայրեր՝ Թուխ մանուկ, սրբազան բովանդակության գրվածքներ, առարկաներ, ծառ, աղբյուր, հնավայր և այլն:

Սույնով ներկայացված են² Շիրակի պատմաազգագրական մարզի (ՊԱՄ)³ վարդավառյան, ինչպես նաև այն ուխտավայրերը, որոնք մարդաշատ են լինում նաև Վարդավառին. Վանք, եկեղեցի. Հաթիճավանք⁴, Մարմաշենի վանք⁵, Սբ Աստվածածին կամ Յոթվերք եկեղեցի⁶: Մատուռներ. Ղալթաղչի Սբ Հովհաննես⁷, Նորաշենի Սբ Հովհաննես⁸, Բասենի Սբ Ոսկամ⁹: Թուխ մանուկ. Ջաղա կամ Սբ Գրիգոր Լուսավորիչ¹⁰,

¹ Ուխտ, «Քրիստոնյան Հայաստան» հանրագիտարան, Եր., 2002, էջ 1032:

² Դաշտային ազգագրական նյութերը (ԴԱՆ) գրառվել են 2012-ին Շիրակի մարզի Վահրամաբերդ, Կապս, Բասեն (Ախուրյանի նախկին վարչական շրջան), Հադիճ, Փանիկ, Լուսակերտ, Լեռնակերտ (Արթիկի նախկին վարչական շրջան), Սառնաղբյուր (Անիի նախկին վարչական շրջան), Արագածոտնի մարզի Նորաշեն (Արագածի նախկին վարչական շրջան) գյուղերից:

³ Խորին շնորհակալություն ենք հայտնում մասնագիտությանը աստվածաբան և բանասեր Արմինե Պողոսյանին, ով աջակցել է ԴԱՆ-ի գրառման աշխատանքներին:

⁴ Շիրակի ՊԱՄ-ի մեջ մտնում են Աշոցքի (Ղուկասյանի), Ախուրյանի, Սպիտակի, Արթիկի, Անիի վարչատարածքային շրջանները և Գյումրի (Կումայրի, Ալեքսանդրապոլ, Լեռնական) քաղաքը: Տե՛ս Դ. Վարդումյան, Հայաստանի հիմնական պատմաազգագրական մարզերի ընդհանուր բնութագրումը (XIX-XX դդ.), «Պատմա-բանասիրական հանդես», 2004, № 2, Եր., էջ 57:

⁵ Աղ. Մխիթարեան, Փշրանք Շիրակի ամրաբնից, ԷԱԺ, հ. 1, Մոսկուա-Ալեքսանդրապոլ, 1901, էջ 163: Հ. Աբրահամյան, ԴԱՆ (Հադիճ), էջ 7, 8, 9, 10:

⁶ Հ. Աբրահամյան, ԴԱՆ (Վահրամաբերդ), էջ 18:

⁷ Կ. Բազեյան. Գ. Աղանյան, Ժողովրդական քրիստոնեության դրսևորումները գյումրեցիների տոնածիսական վարքագծում, ՇՀՀ կենտրոնի «Գիտական աշխատություններ», Եր., 2011, էջ 80:

⁸ Հ. Աբրահամյան, ԴԱՆ (Կապս), էջ 17:

⁹ Հ. Աբրահամյան, ԴԱՆ (Փանիկ, Հադիճ, Նորաշեն) էջ 3, 5, 9, 33:

Նորաշենի Սբ Հովհաննեսը ներկայումս գտնվում է Արագածոտնի մարզի Արագածի նախկին վարչական շրջանի Նորաշեն գյուղի մոտ, իսկ Ղալթաղչի Սբ Հովհաննեսը՝ Լռու մարզի Սպիտակի նախկին վարչական շրջանի Հարթագյուղում: Նշված վարչական շրջանները Շիրակի հետ ունեն հետևյալ պատմական ընդհանրությունները. Սպիտակը մաս է կազմել Շիրակ ՊԱՄ-ի (տե՛ս Դ. Վարդումյան, նշվ. աշխ., էջ 57), իսկ 1849թ. վարչական նոր բաժանմամբ Երևանի նահանգի մաս կազմող Ալեքսանդրապոլի գավառի կազմում ընդգրկվել են Աշոցքի, Ախուրյանի, Անիի, Արթիկի, Սպիտակի, Արագածի և Գուգարքի նախկին շրջանները (տե՛ս

Մը Գևորգ¹¹: Աղբյուրներ. Ջերմուկ¹², Կաթնաղբյուր¹³, Հաքսնասարի տակ գտնվող Լուսաղբյուր¹⁴: Տան տուրք. Վաեքամաբերդի Կարմիր Ավետարան¹⁵: Համալիր սրբատեղի-ովստավայր. Թոփաշովա Շակ քար¹⁶, Ղազանլվա մատուռ կամ Ղաթուլի Ղազանլի¹⁷: Գյուլի ուխտավայրերն են արևմտյան եզրին գտնվող տեղական նշանակության խոյաձև աղբյուրը, 7-րդ դարի մի եկեղեցի¹⁸ և Վանք եկեղեցին¹⁹:

1. Վանք և եկեղեցի

Հառիճավանքը կամ Դիչաղ²⁰ գտնվում է Շիրակի մարզի Հառիճ գյուղում: Վարդավառյան ավանդական գլխավոր ուխտատեղիներից է՝ ոչ միայն տեղական, այլև մարզային նշանակության: 7-13-րդ դարերի վանական այս համալիրը,²¹ հոգևոր և կրթամշակութային խոշոր կենտրոն լինելուց զատ, նաև մեծածախի ուխտավայր է, մասնավորաբար 19-րդ դարի երկրորդ քառորդից սկսած, երբ այստեղ է հանգրվանել հրաշագործ «Յոթվերք» սրբապատկերը: Այդ մասին հիշատակում է Ալիշանը. «... Յետ այնր ասի Սարգսի ուրուք երիցու բնակեալ ասա և ջնջեալ գմասն մի արձանագրութեանցն, և դարձեալ ամայի մնացեալ, մինչև ի գալ գաղթականին Կարուց (1829-36), որոց առաջնորդ Ստեփանոս եպիսկոպոս Խաժակն ի Հոռոմոսի վանաց, այսր փոխադրեաց զմիաբանսն և նորոգեաց զտեղիս, ուր եկն և Պօղոս Ջալաղեան առաջնորդն վանաց Բասենոյ, բերեալ ընդ իւր զհրաշագործ պատկերն Աստուածածնի, որով ուխտատեղի եղև Հառիճա»²²: Ա. վրդ. Մխիթարյանցը հավելում է. «...ի սակս հրաշագործ պատկերին անդր լինելոյ, լինի և մենաստան Հառիճոյ հռչակավոր ուխտատեղի ողջոյն վիճակին Շիրակայ՝ ունելով զամեն ողջոյն զմեծագումար նուէրս ջերմեռանդութեան ժողովրդոց»²³:

Հ.Սարգսյան, Ալեքսանդրապոլի գավառի էթնոաշխարհագրական բնութագիրը (19-րդ դարի վերջ), ԳԱԱ ԸՀՀ կենտրոնի «Գիտական աշխատություններ», հ. 1., Գյումրի, 1998, էջ 142): Հարչական միավորումից զատ, Շիրակը և Արագածոտնն ունեն նաև բնակչության արևմտահայ զանգված, քանի որ Թուրքիայի տիրապետության տակ գտնվող Արևմտյան Հայաստանից 1830-ականներին հայերի հոծ զանգվածներ գաղթեցին Արևելյան Հայաստան և հաստատվեցին նաև Շիրակում և Արագածոտնում (տե՛ս Դ.Վարդումյան, նշվ. աշխ., էջ 56): Հետևաբար ներկայիս Շիրակի մարզին սահմանակից Հարթագյուղ և Նորաշեն գյուղերի բնակչությունը լեզվամշակութային բազում ընդհանրություններ ունի Շիրակի մարզի բնակչության հետ: Ըստ այդմ՝ օրինաչափ է նաև ընդհանուր սրբավայր-ուխտատեղի ունենալու հանգամանքը, ինչպես օրինակ՝ Նորաշենի Մը Հովհաննեսը:

⁹ Հ. Աբրահամյան, ԴԱՆ (Բասեն), էջ 22:

¹⁰ Հ. Աբրահամյան, ԴԱՆ (Սառնաղբյուր), էջ 25:

¹¹ Հ. Աբրահամյան, ԴԱՆ (Կապս), էջ 15, 16:

¹² Խորին շնորհակալություն եմք հայտնում ազգագրագետ Գրիգոր Աղանյանին՝ տվյալը հայտնելու համար:

¹³ Հ. Աբրահամյան, ԴԱՆ (Լեռնակերտ) էջ 2, Սառնաղբյուր, էջ 24:

¹⁴ Հ. Աբրահամյան, ԴԱՆ (Փամիկ), էջ 3:

¹⁵ Բ.Բագդյան, Գ. Աղանյան, նշվ. աշխ., էջ 81: Հ. Աբրահամյան, ԴԱՆ (Վաեքամաբերդ), էջ 18:

¹⁶ Ա. Պողոսյան, ԴԱՆ (Փամիկ), էջ 6: Հ. Աբրահամյան, ԴԱՆ (Վաեքամաբերդ), էջ 18:

¹⁷ Հ. Աբրահամյան, ԴԱՆ (Փամիկ), էջ 3:

¹⁸ Պետական ցուցակ ՀՀ պատմության և մշակույթի անշարժ հուշարձանների, Շիրակի մարզ, Հավելված ՀՀ կառավարության 2004 թ. սեպտեմբերի 9-ի № 1270-Ն որոշման, էջ 72-73:

¹⁹ ՀՀ մարզերի աշխարհագրական օբյեկտների անվանումները, Շիրակի մարզ, www.cadastre.am, էջ 42:

²⁰ Հառիճ գյուղը նախկինում կոչվել է Դիչաղ (տե՛ս «Հայաստանի և հանրակից շրջանների տեղանունների բառարան», 3, Կ-Ն, Եր., 1991, էջ 363): Հավանաբար գյուղի անվանումն էլ փոխանցվել է վանքին:

²¹ Թ. Թորանյան, Նյութեր հայկական ճարտարապետության պատմության, Եր., 1948, էջ 135:

²² Ղ. Ալիշան, Շիրակ, Տեղագրութիւն պատկերացոյց, Վենետիկ-Ս. Ղազար, 1881, էջ 163:

²³ Ա. վրդ. Մխիթարեանց, Պատմութիւն մենաստանին Հառիճոյ ի Շիրակ, Տիփսիս, 1856, էջ 37:

Ժողովրդական ավանդությունը ևս խոսում է Հառիճավանքում սրբապատկերի պահվելու և Վարդապետին այնտեղ ուխտի գնալու մասին. «Մեկ տարին Վարդապետին գնացինք Ղիշաղ ուխտ. շունքի «Եօթվիրաց պատկերքի» օթևանն է»²⁴:

Ա. վրդ. Մխթարյանը նշում է, որ սրբապատկերը հանդիսավորապես դրվել է վանական համալիրի Սր Աստվածածին եկեղեցու հարավային կողմում՝ կամարավոր պատուհանի վրա. «ի հարաւակողմանն դասու՝ գոյ աւագանաճն պատուհան կամարաւոր, ուր քազնեցուցանեն զարդիս զեօթն վերաց պատկեր տուրք Աստուածածնի»²⁵:

Վերը նշվածից տեսնում ենք, որ սրբապատկերը Հառիճ է բերվել Բասենից: Խոսելով այս մասին՝ Էփրիկյանը հավելում է, որ «ի Հայս բերուած է Գրիգոր Մագիստրոսէն և երկար ժամանակ մնացած Հասանգալէի Բասենու կամ Կարմիր վանքի մէջ»²⁶: Բասենի եկեղեցին հայտնի է ոչ միայն Բասենու վանք, Կարմիր վանք, Հասանգալայի վանք, այլև Աստվածածնա վանք անվամբ (գտնվում է Մեծ Հայքի Այրարատ աշխարհի Բասեն գավառում և եղել է Բասենի եպիսկոպոսանիստը), որը, ըստ ավանդության, կառուցվել է 11-րդ դարում Գրիգոր Մագիստրոսի կողմից, սակայն հիշատակությունների վրա հիմնվելով՝ վերագրվում է 7-8-րդ դդ.²⁷: Այսինքն՝ հավանական է, որ Գրիգոր Մագիստրոսը սրբապատկերը բերել է Հայաստան, զետեղել իր կառուցած կամ արդեն գոյություն ունեցող Բասենի Հասանգալայի կամ Սր Աստվածածին վանքում, որտեղից էլ հետագայում այն տարվել է Հառիճ, իսկ այդտեղից վերջնականապես հաստատվել է Գյումրու Սր Աստվածածին կամ Յոթվերք եկեղեցում:

Հետագայում Ղ. Ալիշանը գրում է. «Եկեղեցին Սր Աստուածածնի լիտսըը Գյումրու Սր Աստվածածին եկեղեցու մասին է - Հ. Ա.] նշանաւոր ուխտատեղի համարեալ է վասն Եօթն-խոցից անուանեալ պատկերին, զոր հաճարին նկարեալ ի Ղուկայ աւետարանչէ և բերեալ ի Հայս ի Գրիգորէ Մագիստրոսէ»²⁸: Ինչպես տեսանք, նշյալ վկայության մեջ Ալիշանը մեջբերում է մահ սրբապատկերի տեղեղման ավանդությունը: Ա. Մխթարյանը ևս ակնարկում է այդ ավանդությունը. «...զիրաշագործ պատկեր Եօթն վերաց անուանեալ Աստուածածնի, նկարեալ, որպէս աւանդութեամբ ասի, Ղուկասու աւետարանչէ»²⁹:

«Յոթվերք» սրբապատկերի հրաշագործ գործքյան նկատմամբ ժողովրդի ունեցած հավատն այնքան մեծ է եղել, որ 1831թ. Ներսես Աշտարակեցին այն տարել է Էջմիածին՝ տեղացիներին երաշտից փրկելու: Անկախիքն արդարացվել է: Տեսնելով, որ սրբապատկերի վերադարձը երկարաձգվում է, արեքսանդրապոլցիների մի խումբ գնացել է Էջմիածին և 1852թ. այն ստիպողաբար հետ բերել Գյումրի, ուր մինչ օրս հանգրվանում է³⁰:

«Յոթվերք»-ը Գյումրու Սր Աստվածածին տեղափոխելուց հետո ևս Հառիճավանքը շարունակում է մնալ Շիրակի ամենանշանավոր ուխտավայրերից մեկը, մասնավորաբար Վարդապետի տոնին: Վարդապետյան ուխտավայր լինելու հանգամանքը հավանաբար բացատրվում է մահ նրանով, որ վանքի մերձակա տարածքները հարմարավետ են բացօթյա տոնախմբություն կազմակերպելու համար:

Խորհրդային և անկախության տարիներին ևս Վարդապետին նվիրական իրձերի կատարման ակնկալիքով Հառիճավանք են գալիս հարևան գյուղերից, ինչպես մահ Հայաստանի տարբեր բնակավայրերից ազգականներին հյուր եկած հայերդիներ: Տե-

²⁴ Աղ. Մխթարյան, *նշվ. աշխ.*, էջ 163:

²⁵ Ա. վրդ. Մխթարյան, *նշվ. աշխ.*, էջ 54:

²⁶ Մ. Էփրիկյան, *Պատկերազարդ բնաշխարհիկ բառարան, Վենետիկ, 1902, էջ 42*:

²⁷ Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, 1 Ա-Դ, Եր., 1956, էջ 348:

²⁸ Ղ. Ալիշան, *նշվ. աշխ.*, էջ 155:

²⁹ Ա. վրդ. Մխթարյան, *նշվ. աշխ.*, էջ 44:

³⁰ Գյումրի. Քաղաքը և մարդիկ, Գյումրի, 2012, էջ 172:

ղացիների բնորոշմամբ. «Վարդևորին սաղ աշխարհն էսանդ է գալիս»³¹: Եթե խորհրդային տարիներին վանքի բակում ներկայացված էր լինում ավանդական ուխտագնացության ողջ համալիրը՝ գյուղի մի ծայրից դեպ-գոտմայի ուղեկցությամբ դեպի վանք գնացող ուխտավորների խմբեր, բացօթյա խնջույքներ, մատաղ, մանրավաճառների կողմից կազմակերպվող առևտուր, փահկան, որը համալրվում էր գյուղացիների կողմից հրավիրված երգչախմբի և պարի խմբի տոնական մթնոլորտը քեծացնող կատարումներով, ապա անկախության տարիներին մամոռիմակ խնջույքներն անցկացվում են վանքի սահմաններից դուրս՝ մոտակա կանաչապատ տաքածքներում, իսկ վանք գնում են ուխտ անելու և աղոթելու մպատակով:

Մարմաշենի վանքը (գտնվում է Մարմաշեն և Վահրամաբերդ գյուղերի մջջմամասում, վերջինից 2կմ հարավ-արևմուտք) Աճի-Շիրակի ճարտարապետական դպրոցին պատկանող 10-11-րդ դդ. (988-1029թթ.) հռչակներ տաճարներից է³²: Վահրամ Պապկավունու կառուցած այս վանական համալիրը, թեև կիսախոնարհ, մշտապես բազում ուխտավորներ է ունենում: Այն մասն հանրապետական՝ նշանակության վարդավառյան ուխտավայր է: Վահրամաբերդում պատմում են, որ «խորհրդային տարիներին Վարդևորի օրը երիտասարդ աղջիկներն առավոտյան մանիներ երգելով, պարելով գնացել են ուխտավայր, *քիտներն* արել են, մոմ վառել: «Մինչև ուխտ չանեին, բերանները բան չէին դնի», հիշում է բանաստեղծը»³³: Ուխտակատարության համար կարևոր է եղել մաս չեղով գնալը:

Հայ Առաքելական Եկեղեցու Շիրակի թեմի առաջնորդանիստ *Գյումրու Սր Մարիամ Աստվածածին* կամ ժողովրդական անվանմամբ՝ *Յոթվերք եկեղեցին* (կառուցման հավանական թվականը՝ 1882-1887³⁴) կառուցվել է մախկին փայտաշեն եկեղեցու տեղում Գևորգ V Տփլիսեցի Սուրենյանց կաթողիկոսի՝ Ալեքսանդրապոլի թեմակալ առաջնորդության տարիներին³⁵: Հռչակված է համանուն «Յոթվերք» սրբապատկերով: Ինչպես վերը նշվեց, երկարատև դեգերումներից հետո այն բերվել է Տիրամոր անունը կրող այս եկեղեցի, որը կառուցվել է հրաշագործ սրբապատկերը հանգրվանելու նպատակով: Եկեղեցին ուխտավորներով լեցուն է մասն Վարդավառին. «Աստվածածնի մատաղ շատ էին անում թե՛ գյումրեցիները և թե՛ շրջակա գյուղերից, Ախալքալսկից եկող ուխտավորները: Վարդևորին շրջակա գյուղերից, հատկապես Ախալքալսկից և նրա շրջաններից, գալիս էին Գյումրի, Աստվածածին ուխտի, Գյումրուց էլ գնում էին Ղաթախյի՝ սուրբ Օհաննես, Թովառլի գյուղի մոտ»³⁶:

2. Մատուռներ

Շիրակցիները (մասնավորաբար վերը նշված գյուղերի բնակիչները), 19-20-րդ դարերում գաղթելով Արևմտյան Հայաստանի տարբեր բնակավայրերից, իրենց հետ բերել են մասն բնօրրանի հոգևոր մշակույթի շատ արժեքներ: Հայրենի սրբավայրեր այցելելու և պատմական հայրենիքի հետ ուխտը նորոգելու լավագույն ամիթ է եղել յոթնամյա պահից հետո Մշո Սր Կարապետ, ի մասնավորի Հովհաննես Մկրտչի մատուռ-գերեզմանին ուխտի գնալը: Ցեղասպանությունից հետո պատմական այս սրբավայր այցելելու հնարավորությունից զրկվել են, սակայն Վարդավառին Սուրբ Հովհաննեսի անունը կրող սրբավայրեր գնալու սովորույթը պահանջվել է: Թերևս մասն այսպես կարելի է բացատրել այն իրողությունը, որ վարդավառյան ամենամեծ ուխտավայրերը

³¹ Հ. Արքահամյան, ԴԱՆ (Հաղորդ), էջ 7:

³² Վ. Հարությունյան, Հայկական ճարտարապետության պատմություն, Եր., 1992, էջ 241:

³³ Հ. Արքահամյան, ԴԱՆ (Վահրամաբերդ), էջ 18:

³⁴ Գյումրի. քաղաքը և մարդիկ, էջ 171:

³⁵ Նույնը:

³⁶ Կ. Բազեյան, Գր. Աղամյան, նշվ. աշխ., էջ 80:

սուրբ Հովհաննեսի անվամբ սրբավայրերն են՝ Ղաթաղչի և Նորաշենի Սբ Հովհաննես մատուռները:

Ղաթաղչիի Սբ Հովհաննես մատուռը գտնվում է ՀՀ Լոռու մարզի Սպիտակի նախկին վարչական շրջանի Հարթագյուղ գյուղում, որի նախկին անվանումներից են Արտագյուղը, Ղաթաղչին³⁷: Այստեղից էլ ժողովրդի մեջ հայտնի է որպես Ղաթաղչիի Սբ Հովհաննես:

Խորհրդային իշխանության տարիներին՝ 1970-ականներին, տեղական իշխանությունների կողմից մատուռը պայթեցվել է, որպեսզի ժողովուրդն այնտեղ չգնա, սակայն հավատացյալները, գիշերով շինամյութ բարձրացնելով, վերականգնել են: Այժմ այնտեղ 15-20 խաչքար կա: Ավարտելով այս պատմությունը՝ բանասացն ամփոփեց. «Աստված ասավ, որ դուք իմ տունն եք ավերել, ես էլ ձեզ կավերեմ»³⁸:

Գյումրեցիներն այս սրբավայր գալիս էին հատկապես Սուրբ Աստվածածնի Վերափոխման տոնին³⁹: Վարդավառին այս սրբավայր եկել են ողջ Շիրակից, ինչպես նաև Հայաստանի տարբեր բնակավայրերից⁴⁰:

Ղաթաղչիի Սբ Հովհաննեսին դիմել են զանազան խնդրանքներով: Բժշկության ակնկալիքով այստեղ են բերել մասնավորաբար ընկնափորություն ունեցող երեխաներին: Սրբավայրի քյադակների (վերջիններս ի ծնե խելագար կամ մարմնական արատ ունեցող մարդիկ էին, որոնք ապրում էին նշանավոր սրբավայրերի մերձակայքում և ժողովրդի կողմից ընկալվում էին որպես «Աստծու մարդիկ») համար նվերներ են բերել և որպես վարձատրություն՝ տվել գուշակության և սրբի թելադրանքն իրենց հայտնելու դիմաց⁴¹:

*Սբ Հովհաննես մատուռը*⁴² գտնվում է Եարայի լեռան վրա (2505մ), որը լեռնագագաթ է ՀՀ Արագած լեռնագանգվածի և Փամբակի լեռնաշրջանի միջև, Արթիկի նախկին վարչական շրջանի Գեղանիստ գյուղից հյուսիս-արևելք⁴³: Լեռան անվանումներից են՝ Գուլգաթ, Կուլգաթ, Դուղաթ, Դուղաթ Մեծ, Սուրբ Հովհաննես: Արագածոտնի մարզի Արագածի նախկին վարչական շրջանի Նորաշեն գյուղի դաշտերի մոտ է⁴⁴, այդ իսկ պատճառով ժողովրդի մեջ հայտնի է Նորաշենի Սբ Հովհաննես անվամբ: Վարդավառին այստեղ ուխտի են գալիս Փանիկից⁴⁵, Արկշատից, Գեղաձորից, Բերքառատից, Հառիճից⁴⁶, Նորաշենից, Մեծ Մանթաշից, Փոքր Մանթաշից, Գյումրուց⁴⁷: Թվարկված բնակավայրերի ժողովուրդը սրբավայրի հիմնադրման մասին որևէ պատմություն չի հիշում:

Սարի ստորոտում է գտնվում *Մաղարա* կոչվող քարանձավը⁴⁸: Մերձակա ընդարձակ տարածքները հայտնի են «Վարդևորի դուրան» անվամբ, որոնց շրջակայքում վարդավառյան տոնական օրն անցկացվում է Սբ Հովհաննեսում ուխտը կատարելուց հետո⁴⁹:

³⁷ Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, 3, Կ-Ն, էջ 386:

³⁸ Հ. Աբրահամյան, ԴԱՆ (Կապս), 2012, էջ 17-18:

³⁹ Կ. Բազեյան. Գ. Աղանյան, նշվ. աշխ., էջ 84:

⁴⁰ Հ. Աբրահամյան, ԴԱՆ (Հաղիճ, Վահրամաբերդ), էջ 9, 18: Ա. Պողոսյան (Նորաշեն), էջ 33:

⁴¹ Կ. Բազեյան. Գ. Աղանյան, նշվ. աշխ., էջ 84-85:

⁴² Հ. Աբրահամյան, ԴԱՆ (Նորաշեն) էջ 28, 31:

⁴³ Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, 4, Ն-Վ, Եր., 1998, էջ 87:

⁴⁴ ՀՀ մարզերի աշխարհագրական օրյեկտների անվանումները. Շիրակի մարզ, էջ 7:

⁴⁵ Հ. Աբրահամյան, ԴԱՆ (Փանիկ), էջ 3, 5, 6:

⁴⁶ Նույնի՝ ԴԱՆ (Հառիճ), էջ 9:

⁴⁷ Նույնի՝ ԴԱՆ (Նորաշեն), էջ 29:

⁴⁸ «Մաղարա»-ն քարքառային բառ է և նշանակում է քարայր, քարանձավ: Տե՛ս «Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան», Եր., 1974, էջ 468:

⁴⁹ Հ. Աբրահամյան, ԴԱՆ (Նորաշեն), էջ 30:

Ավանդագրույց. Տարիներ առաջ մի գյուղացի սրբավայրի շրջակայքում տրակ-տորով աշխատելիս մթնել է: Տաքանալու համար «վանքի» (Սր Հովհաննեսի) դուռը հա-նել և այրել է: Պատիժը չի ուշացել. մինչ նստած տաքանալիս է եղել, տրակտորն ան-ջատված վիճակում հետ է ընթացել, իսկ գյուղացին տակն է ընկել և մահացել⁵⁰:

3. Թուխ մամուկ

Ջաղա կամ Սր Գրիգոր Լուսավորիչ. Ջաղա կամ Սր Գրիգոր Լուսավորիչ ճգնարանը (ժողովրդական անվանում) կամ ուխտատեղին⁵¹ գտնվում է Սառնաղբյուր (Սոգոթբյուր) գյուղի հյուսիսային ծայրին՝ Ժայռի մեջ: Պաշտոնական անվանումը՝ Ան-ձավաջուր⁵²: «Արդի հայերենի բացատրական բառարան»-ը *ճաղա* բառն ստուգաբա-նում է իբրև գավառական բառ՝ *քարայր, քարանձավ* նշանակությամբ⁵³: Այս բացա-տրությունը սրբավայրի տիպական նկարագրությունն է, քանի որ այն գտնվում է քա-րայրի մեջ: Շիրակում Ջաղա անունով հայտնի այլ քարանձավներ ևս կան (Չիթհան-քով, Հայրենյաց, Գետափ գյուղերում)⁵⁴: Ենթադրելի է, որ ճաղա-քարայր բառից էլ առաջացել է սրբավայրի Ջաղա անվանումը:

Ուխտատեղի-սրբավայրը հայտնի է մաս Սր Գրիգոր Լուսավորիչ անվամբ. ըստ ժողովրդի մեջ տարածված գրույցների՝ սուրբն այստեղ ճգնել է (տես՝ «Ավանդա-գրույցներ»):

Ուխտավայրը ներքուստ եռանաս է: Մուտքից բացվում է աղոթասրահը, որից աջ մշտանես ջրավազանն է, որտեղից ոչ միայն ջուր են խմում, այլև հիվանդները լողա-նում են: Հիմնական սրահին կից ձախակողմյան սրահ կա, որը, ըստ ավանդության, սրբի նշխարն ամփոփող սրբատեղի-գերեզմանն է, իսկ նշխարների վրա հիշատակի քար է դրված: Այդ սրահի մուտքը փակ է: Ուխտավորներին հազվադեպ են թույլ տալիս մերս մտնել, այն էլ՝ սրբավայրի պատասխանատուի ուղեկցությամբ: Բանն այն է, որ սրբի գերեզմանը համարվող այդ սրահում գտնվում է գյուղին ջուր մատակարարող աղբյուրի ակունքը: Հետևաբար այն փակ է պահվում, որպեսզի ջրի ակունքը զերծ մնա աղտոտումներից, որոնք կարող են վնասակար լինել բնակչության համար:

Սրբավայրի մուտքը փակելու նպատակով 1954թ. գյուղացիների մախանձե-նությամբ քարե պատ է կառուցվել և փայտե դուռ դրվել⁵⁵: Պատի մեջ ամրացված սալիտակ մարմարե քարի վրա նշված է հուշարձանի հերթական հաճարը՝ 186, իսկ դռան կողքին՝ քարի վրա, փորագրված է կառուցման թվականը՝ 1954:

Սրբավայրի ներսում կան երկու հարյուրի հասնող սրբապատկերներ, խաչ-քարեր, եկեղեցիների մանրակերտեր, հոգևոր բնույթի գրքույկներ, որոնք ուխտա-վորների կողմից բերվել են տարբեր ժամանակներում: Կան մաս ութ աշտանակներ և զանձանակ⁵⁶:

Սր Գրիգոր Լուսավորիչ սրբավայր առավելաբար ուխտի են գալիս մաս Վար-դավառին ինչպես Գյումրուց, մերձակա գյուղերից՝ Լեռնակերտից, Մարալիկից, Քա-րակերտից, Լուսակերտից, Լանջիկից, Սառնաղբյուրից⁵⁷, Հայաստանի տարբեր վայ-

⁵⁰ Հ. Արքահամյան, ԴԱՆ (Նորաշեն), էջ 33:

⁵¹ Ըստ Ատ. Մոխր-Քախչյանի «Հայոց պաշտամունքային վայրերը» գրքի՝ ուխտատեղի: Տես՝ Ատ. Մոխր-Քախչյան, Հայոց պաշտամունքային վայրերը, Եր., 2009, էջ 122: Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, 4, Ն-Վ, Եր., 1998, էջ 502:

⁵² ՀՀ մարզերի աշխարհագրական օբյեկտների անվանումները. Շիրակի մարզ, էջ 12:

⁵³ Էդ. Աղայան, Արդի հայերենի բացատրական բառարան, Եր., 1976, էջ 360:

⁵⁴ ՀՀ մարզերի աշխարհագրական օբյեկտների անվանումները. Շիրակի մարզ, էջ 11:

⁵⁵ Սրբավայրի պատը կառուցել են մասնագիտությամբ պատշար Մանուկ Մանուկյանը (Տժվժիկի Մանուկ), Վիլեն Դարբինյանը, Տաճատ Մկրտչյանը: Տես՝ Հ. Արքահամյան, ԴԱՆ (Սառնաղբ-յուր), էջ 26:

⁵⁶ Հ. Արքահամյան, ԴԱՆ (Սառնաղբյուր), էջ 22-24:

⁵⁷ Նույն տեղում, էջ 2, 24:

րերից, այնպես էլ արտերկրից (օրինակ՝ Վրաստանից): Մինչև 70-ական թվականները սրբավայրում Վարդապետն ավելի ճոխ է նշվել: Ինչպես պատմում է բանասացներից մեկը. «...շրջակայքում տասը տեղ գտնա-դիտվ մականոթ երաժիշտների խմբեր են եղել»: Հետոներից եկողները գալիս են կան մի օր առաջ, կան մույն օրը:

Պատահում է, որ սրբավայրի ջրերով բժշկված մարդիկ որոշ ժամանակ անց առողջացած կան ուխտի գավակների հետ վերադառնում են՝ սրբի հետ ուխտը նորոգելու նպատակով: Ասում են, որ հիվանդություն ունեցողները երեք անգամ պետք է գան, լվացվեն սրբավայրի ջրերով, խմեն, որպեսզի առողջանան:

Սառնադրությունները Սբ Գրիգոր Լուսավորիչ սրբավայրի մասին հետաքրքիր ավանդազրույցներ են պատմում, որոնք փոխանցվել են սերնդեսերունդ: Դեպքերից շատերին բանասացներն ականատես են եղել:

Ավանդազրույց 1. Տրդատ արքայի հալածանքներից հետո սուրբ Գրիգոր Լուսավորիչն այստեղ է պատասպարվել: Ոմանք ասում են, որ Տրդատ արքային բժշկելուց հետո (որի մի ականջը խոզակերպ է թողել) է սուրբը եկել այստեղ: Նրա մահից հետո մասունքները սփռվել են տարբեր վայրերում, իսկ ձեռքն ամփոփվել է Ջաղայում⁵⁸:

Ավանդազրույց 2. Գյուղացիները պատմում են, որ Ջաղայում պահվում է սուրբ Գրիգոր Լուսավորչի թևը կամ այլ մասունք⁵⁹:

Ավանդազրույց 3. Երբ Սրինք հանել են Խոր Վիրապից, նա եկել է այստեղ՝ ճգնելու: Տեսնելով, որ ջուր չկա՝ սուրբն Աստծուց խնդրել է՝ ասելով. «Աստված ջան, թեկուզ մի կաթ, արցունքի չափ ջուր տա»: Սրբի խնդրանքով այդտեղից սկսել է ջուր բխել⁶⁰:

Ավանդազրույց 4. Պատմում են, որ Գրիգոր Լուսավորիչը Սառնադրություն է ճգնել: Լուսավորչի գործությամբ սրբավայրի ջուրը բուժիչ հատկություն ունի: Օգտակար է հատկապես մաշկային հիվանդություններ՝ ալերգիա, քուս, ունեցողների համար: Ջաղայի բուժիչ ջրերի օգնությամբ են դիմում նաև այլ հիվանդություններ ունեցող մարդիկ, ինչպես նաև անգավակ կանայք: Հավատում են, որ սրբին ի սրտե ուղղված խնդրանքը կատարվում է⁶¹:

Սբ Գևորգը գտնվում է Կաղամախուտ (ժողովրդական անվանումը՝ Կամխուտ, 2108մ) լեռնագագաթի վրա, որը Շիրակի լեռնաշղթայի արևմտյան մասում է՝ Ախուրյանի և Ամասիայի մախկին վարչական շրջանների սահմանագլխին, Ջրածոր գյուղից հարավ-արևելք⁶², Կապս գյուղի մերձակայքում:

Սբ Գևորգը կիսակառույց շինություն է: Այն կառուցվել է ուխտավորների կողմից, որոնցից յուրաքանչյուրը մի քար է ավելացրել, դրել մի սրբապատկեր: Այդ իսկ պատճառով գյուղացիները չեն հիշում կառուցման հստակ ժամանակ: Մարի ժողովրդական անվանումներն են՝ Սուրբ Գևորգ, Սուրբ սար: Մատուռը որևէ պատասխանատու անձի կողմից չի պահպանվում⁶³:

Վարդապետի օրն ավանդաբար Սբ Գևորգ սրբավայր են գալիս Ջրածորից, Արեգնադեմից (մախկին Ամասիայի վարչական շրջան), Հովուհուց, Մարմաշենից, Վահրամաբերդից (մախկին Ախուրյանի վարչական շրջան)⁶⁴:

Ավանդազրույց 1. Սարի վրա գտնվող այս շինությունն ուխտավորներն են կառուցել՝ ժամանակի ընթացքում մի-մի քար ավելացնելով: Ասում են, որ Աստված սրբե-

⁵⁸ Հ. Աբրահամյան, ԴԱՆ (Հաղիճ), էջ 8:

⁵⁹ Նույնի՝ ԴԱՆ (Սառնադրություն), էջ 25:

⁶⁰ Ա. Պողոսյան, ԴԱՆ (Սառնադրություն), էջ 27:

⁶¹ Հ. Աբրահամյան, ԴԱՆ (Սառնադրություն), էջ 25:

⁶² Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, 2, Դ-Կ, եր., 1988, էջ 907, 920:

⁶³ Հ. Աբրահամյան, ԴԱՆ, (Կապս) էջ 15, 17:

⁶⁴ Ա. Պողոսյան, ԴԱՆ, (Կապս) էջ 11:

րին բարձր տեղ է դնում, որպեսզի ժողովուրդն իր համար ամենօրվա՝ բարձունքը հաղթահարելով, ինչպես ինքն է ժողովրդի համար տանջվել⁶⁵:

Ավանդազրույց 2. Ասում են, որ այդ սարն առաջինը Սր Գևորգն է բարձրացել, փայտե խաչ դրել, այդ իսկ պատճառով սարը նրա անունով են կոչում⁶⁶:

4. Աղբյուր

Ջերմուկ. Ինչպես վերը նշվեց, Ջերմուկը գտնվում է Մեծ Մեպասար (նախկին անվանումը՝ Շիշթեփե, Աշոցքի նախկին վարչական շրջան) և Կրասար (նախկին անվանումը՝ Կուրտբուլաղ, Դուկասյանի նախկին վարչական շրջան) գյուղերի միջև, որտեղ միախառնվում են Ախուրյամը և Աշոցք գետակը. հարևանությամբ հանքային տաք աղբյուր է բխում: Հավանական է, որ Ջերմուկ անվանումը կապված է նախկին Աշոցքի վարչական շրջանում գտնվող Մեծ Մեպասար գյուղի նախկին Ջերմուկ անվան հետ⁶⁷: 1873 թվականին այստեղ գյումրեցի Ստեփանոս Անանիկյանը հռակամար, սև և կարմիր քարերով, 50 ոտնաչափ երկարությամբ և 6մ լայնությամբ կամուրջ է կառուցել՝ ուղևորների համար կից սենյակով, և վրան թողել է արձանագրություն. «Շնորհօքն ամենագործին Աստուծոյ շինեցաւ կամուրջս յինքնակալութեան Աղեքսանդր Երկրորդի օգոստոսիս կայսեր Ռուսաց, արդեամբ եւ ծախիւք Ստեփաննոսի Անանիկեանց, ի յիշատակ հոգւոյ փրկութեան իւրոյ կենակցին Գայիանայ, եղբօրն Կարապետի եւ կենակցին Հռիփսիմեայ եւ ծնողաց նոցին. եւս առաւել վերակացոյին շինութեանս Գրիգորի Ռափայելեանց»⁶⁸:

Դեռևս ավանդական շրջանում Վարդավառին այստեղ են եկել և համընդհանուր մեծ տոնախմբության մասնակցել Շիրակի հյուսիսային գյուղերից, ինչպես նաև յայլաներ գնացած սարվորները: 1860-ականներին՝ վարդավառյան հերթական տոնախմբության ժամանակ, առաքելական դավանողը աղջկա և կաթոլիկ դավանողը տղայի միջև երկուստեք համաձայնությամբ առևանգմամբ ամուսնություն է տեղի ունեցել⁶⁹:

Ստոնաղբյուրցիները Վարդավառին գնում են նաև գյուղի հարևանությամբ գտնվող *Կաթնաղբյուր* (Կաթնովաղբյուր)⁷⁰, պաշտոնական անվանումը՝ Կաթնով⁷¹): Կաթնաղբյուրը գյուղացիների շրջանում հայտնի է նաև Կապուտ ջուր անվամբ, քանի որ աղբյուրի ջուրը կապույտ երանգ ունի: Ասում են, որ Կաթնաղբյուրի ջուրն օգտակար է հատկապես մաշկային հիվանդություններ ունեցողների համար: Տեղանքը հարմարավետ է բացօթյա տոնական խնջույքներ կազմակերպելու համար⁷²:

Հարսնասարը (պաշտոնական անվանումը՝ Հարսնաքար, նախկին անվանումը՝ Գյալինկայա) լեռնագագաթ է Փամբակի լեռնաշղթայի արևմտյան հատվածում, Ախուրյանի նախկին վարչական շրջանի Ջրառատ գյուղից հյուսիս-արևելք: Բարձրությունը 2491մ է⁷³: Պատմում են, որ երբ թուրքերը հարձակվել են, գյուղի երիտասարդ հարսներն այդ սարից իրենց ներքև են գցել՝ բշմամու ձեռքից ազատվելու համար: Այդտեղից էլ առաջացել է սարի անունը: Ստորոտում լուսաղբյուրն է, ուր քարի տակից ջուր է հոսում: Այստեղ գնում են տարբեր առիթներով, հատկապես՝ Վարդավառին⁷⁴:

⁶⁵ Հ. Արքահամայան, ԴԱՆ, (Կասյս) էջ 17:

⁶⁶ Նույն տեղում, էջ 15:

⁶⁷ Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների քառարան, 4, Ն-Վ, էջ 402:

⁶⁸ Ղ. Ալիշան, նշվ. աշխ., էջ 145-146:

⁶⁹ Խորին շնորհակալություն ենք հայտնում ազգագրագետ Գրիգոր Աղանյանին՝ սույն նյութը տրամադրելու համար:

⁷⁰ Հ. Արքահամայան, ԴԱՆ, (Ստոնաղբյուր), էջ 21:

⁷¹ ՀՀ մարզերի աշխարհագրական օբյեկտների անվանումները. Շիրակի մարզ, էջ 13:

⁷² Հ. Արքահամայան, ԴԱՆ, (Ստոնաղբյուր), էջ 22:

⁷³ Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների քառարան, 3, Կ-Ն, էջ 391:

⁷⁴ Հ. Արքահամայան, ԴԱՆ, (Փամբակ), էջ 4:

Տան սուրբ

«Ղալիջվա Ավետարան»⁷⁵ կամ «Կարսի Ավետարան»⁷⁶ անունով հայտնի այս Ավետարանը Վահրամաբերդ գյուղի տեղական նշանակության սուրբ է և դասվում է Շիրակում լայն տարածում գտած Տան սրբերի շարքին: Վերջիններս հիմնականում սրբազան գործառույթ ունեցող իրերն են, առավելաբար՝ սրբազան բովանդակության գրվածքներ, որոնց ժողովրդի կողմից վերագրվում են հրաշագործ հատկություններ⁷⁷:

Համալիր սրբատեղի-ուխտավայր

Թոփառվա կամ Ծակ քար սրբավայր ուխտատեղին գտնվում է Ախուրյանի տարածաշրջանի Հացիկ գյուղի մոտ⁷⁸: Մինչև 1949թ. Հացիկ գյուղը կոչվել է Թոփառ, Թոփառլի, Թոփառլու⁷⁹, Թափառլի, Թեփերլի, Թոփարլի, Թոփարլու⁸⁰, հավանաբար այդ իսկ պատճառով սրբավայրը հայտնի է մահ Թոփառլի Սուրբ անվամբ:

Թոփառլուն բազմաբաղադրիչ ուխտավայր է: Ծակ քարից զատ, այնտեղ կա հայտնի Թուխ մանուկ, ուշ շրջանում կառուցված մատուռ, երազանքի ծառ, որի վրա մարմնի հիվանդ մասին առնչվող հագուստի կտոր են կապում⁸¹:

Ղազանվա մատուռ կամ Ղաթուլի Ղազանչի ուխտի են գնում Փանիկից⁸²: Ղազանչին կամ Ղաթուլի Ղազանչին գյուղ է Ղուկասյանի մախկին վարչական շրջանում: Ջրառատ է, այստեղից բխում են հարդառատ աղբյուրներ: 1960-ական թթ. մախկին տեղից մի քանի հարյուր-մ տեղափոխվել է դեպի հյուսիս-արևելք⁸³: Գյուղի ուխտավայրերն են արևմտյան եզրին գտնվող տեղական նշանակության խոյաձև աղբյուրը, 7-րդ դարի մի եկեղեցի⁸⁴ և Վանք եկեղեցին⁸⁵:

Նշյալներից Հառիճավանքը, Մարմաշենը, Յոթվերքը, Ղաթաղչիի Սբ Հովհաննեսը, Ջաղան կամ Սուրբ Գրիգոր Լուսավորչիչը, Նորաշենի Սբ Հովհաննեսը հանրապետական նշանակության ուխտավայրեր են: Ջերմուկը, Թոփառվա կամ Ծակ քարը, Ղազանվա մատուռ կամ Ղաթուլի Ղազանչին, Կաթնաղբյուրը մարզային, իսկ Հարսնասարի տակ գտնվող Լուսաղբյուրը, Վահրամաբերդի Կարմիր Ավետարանը, Բասենի Սբ Հովհաննեսը տեղական նշանակության ուխտավայրեր են:

Մյուծետային համանման ավանդություն է հիշատակված Վալթի լեռնաշղթայի արևմտյան հատվածում՝ Գնիշիկ գյուղից մոտ 10կմ հր-արլ գտնվող Հարսնասար գագաթի մասին: Տե՛ս Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, 3, Կ-Ն, էջ 391:

⁷⁵ Կ. Բազեյան. Գ. Աղանյան, նշվ. աշխ., էջ 81:

Ղալիջանը կամ Ներքին Ղանիջան Վահրամաբերդ գյուղի մախկին անվանումն է: Տե՛ս «Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, 3, Կ-Ն, էջ 507:

⁷⁶ Հ. Աբրահամյան, ԴԱՆ (Կապս), էջ 18:

⁷⁷ Մմբատ աբեղա Պաղոսյան, «Տան սրբերը» Շիրակում, Շիրակի պատմաշակութային ժառանգությունը, Հանրապետական յոթերորդ գիտական մատաշրջանի նյութեր, Գյումրի, 2007, էջ 157:

⁷⁸ Հ. Աբրահամյան, ԴԱՆ, (Վահրամաբերդ), էջ 18:

⁷⁹ Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, 2, Դ-Կ, էջ 482:

⁸⁰ Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, 3, Կ-Ն, էջ 395:

⁸¹ Ա. Պաղոսյան, ԴԱՆ, (Փանիկ), էջ 6:

⁸² Երևանի նահանգի Ալեքսանդրապոլ գավառի հյուսիսում եղել է Ղաթուլի անունով երկու գյուղ: Նրանցից մեկը վերանվանվել Ղազանչի, մյուսը՝ Հարթագյուղ: Հարավում՝ Արթիկի մախկին վարչական շրջանում ևս Ղազանչի անունով գյուղ է եղել, որը հետագայում վերանվանվել է Մեղրաշեն: Տե՛ս «Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան», 3, Կ-Ն, էջ 497: Հետևաբար ենթադրելի է, որ ժողովրդական խոսքում տարբերակելու համար հյուսիսի Ղազանչին անվանել են Ղաթուլի Ղազանչի:

⁸³ Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, 3, Կ-Ն, էջ 497:

⁸⁴ Պետական ցուցակ ՀՀ պատմության և մշակույթի անշարժ հուշարձանների, Շիրակի մարզ, Հավելված ՀՀ կառավարության 2004 թվականի սեպտեմբերի 9-ի N 1270-Ն որոշման, էջ 72-73:

⁸⁵ ՀՀ մարզերի աշխարհագրական օբյեկտների անվանումները, Շիրակ, էջ 42:

Այսպիսով, դիտարկելով վերը քվարկված հիմնական ուխտավայր-սրբատեղիները և տոնակատարության վայրերը՝ տեսանելի է, որ վերջիններս ընդգրկում են Շիրակի ՊԱՄ-ը՝ սփռված լինելով հյուսիսից մինչև հարավ (Ջերմուկից (Մեծ Մեպասար-Կրասար), մինչև Ջաղա կամ Սուրբ Գրիգոր Լուսավորիչ [Սառնաղբյուր]) և արևելքից մինչև արևմուտք (Մարմաշենից մինչև Ղալթաղի (Հարթագյուղ) և Սբ Հովհաննես [Նորաշեն]): Ըստ այդմ՝ յուրաքանչյուր սրբավայր հիմնական է տվյալ շրջանի բնակչության համար:

Սրբավայրերը ոչ միայն տեղական, այլև համրապետական նշանակության են, տիպային առումով՝ զանազան: Ընդ որում՝ սրբավայրի մեծահամբավ լինելը պայմանավորված է ոչ թե վերջինիս արտաքին ճոխությամբ, այլ նրան վերագրվող հրաշագործ գործությամբ, մասնավորաբար՝ բժշկելու և զավակ պարգևելու: Նման գործքուն վերագրվում է առավելաբար այն սրբավայրերին, որոնք ամփոփում են սրբի մասունք (ըստ տեղացիների պատկերացումների) (ինչպես՝ Ջաղան կամ Սուրբ Գրիգոր Լուսավորիչը) կամ սրբին վերաբերող առարկա (ինչպես՝ Սուրբ Աստվածածինն պատկերող «Յոթ վերք» սրբապատկերը):

МЕСТА ПАЛОМНИЧЕСТВА ВАРДАВАРА В ШИРАКЕ (краткий очерк)

____ Резюме ____

____ А. Абрамян ____

На основе библиографических первоисточников и полевых этнографических материалов в настоящей статье представлены вардаварские паломнические места: монастыри, церкви, часовни, “Тух манук”, родники, священные паломнические комплексы (общее число 13) историко-этнографической области (ИЭО) Ширака начиная с конца 19-ого века до наших дней. О существовании большинства представленных вардаварских священо-паломнических мест (Мармашенский монастырь, часовни св. Ованес - село Калтахчи (Артагюх), св. Ованес - село Норашен, св. Геворг - село Капс, Джермук, Арснасар, Топарли или Цак Кар) говорится впервые. Перечисленные основные священо-паломнические места и места проведения праздников охватывают ИЭО Ширака от севера до юга (от Джермука (Мец Сепасар-Красар) до Заха или св. Григорий Просветитель [Сарнахпюр]) и от востока до запада (от Мармашена до Калтахчи и св. Оганес [Норашен]), по сути имея республиканское или местное значение.